

Muxabbat XAMIDOVA,
O'zMU professori v.b., t.f.d.
 E-mail: hamidova.2002@mail.ru

O'zFA haqiqiy a'zosi, akademik D.Yusupova taqrizi asosida

TEMURIYLAR DAVRINING QASHQADARYO VOHASIDAGI ME'MORIY OBIDALARI TARIXIDAN

Аннотация

Mazkur maqola XIV–XV asrlarda Amir Temur va Temuriy hukmdorlar tomonidan alohida e'tibor qaratilgan Qashqadaryo vohasi markaziy shaharlari: Shahrisabz va Qarshida amalga oshirilgan bunyodkorlik ishlari tarixini yoritishga bag'ishlangan. Maqolada Temuriy hukmdorlar tomonidan ushbu shaharlarda qurilgan tarixiy inshootlarning betakror namunalarini qurilish tarixi yoritilib, o'ziga xos qurilish uslubi, boy me'moriy bezaklariga tarixiy faktlar asosida ta'rif berilgan.

Kalit so'zlar: Qashqadaryo vohasi, Kesh, Shahrisabz, Nasaf, Qarshi, XIV–XV asrlar me'morchiligi, Temuriylar davri me'moriy yodgorliklari, me'moriy uslub, me'moriy bezaklar, tarixiy an'analar, tarixiy yodgorliklar, Oqsaroy, Dor-ut-tilovat va Dor-us-saodat me'moriy majmualari, Jahongir Mirzo maqbarasi, Shamsiddin Kulol maqbarasi, Ko'k gumbaz masjidi.

ИЗ ИСТОРИИ ПАМЯТНИКОВ АРХИТЕКТУРЫ КАШКАДАРЬИНСКОГО ОАЗИСА ТЕМУРСКОГО

ПЕРИОДА

Аннотация

Данная статья посвящена освещению истории созидательных работ Амира Темура и тимуридских правителей в центральных городах Кашкадарьинского оазиса: Шахрисабзе и Карши в XIV–XV веках. В статье освещена история строительства уникальных образцов памятников архитектуры, построенных правителями Тимуридов в этих городах, а также на основе исторических фактов описан их уникальный стиль строительства и богатое архитектурный декор.

Ключевые слова: Кашкадарьинский оазис, Кеш, Шахрисабз, Насаф, Карши, архитектура XIV–XV веков, архитектурные памятники периода Тимуридов, архитектурный стиль, архитектурные украшения, исторические традиции, исторические памятники, Аксарай, Архитектурные комплексы Дар-ут-тиловат и Дор-ус-саодат, Мавзолей Джахангира Мирзы, Мавзолей Шамсиддина Кулола, мечеть Кок гумбаз.

FROM THE HISTORY OF ARCHITECTURAL MONUMENTS OF THE TEMURID'S ERA IN KASHKADARYA OASIS

Annotation

This article is dedicated to highlighting the history of construction works carried out in the central cities of the Kashkadarya oasis: Shahrisabz and Karshi, which were paid special attention by Amir Temur and Timurid rulers in the XIV–XV centuries. The article describes the construction history of unique examples of historical buildings built by The Timurid rulers in these cities, and describes their unique construction style and rich architectural decorations.

Key words: Kashkadarya oasis, Kesh, Shakhrisabz, Nasaf, Karshi, architecture of the XIV–XV centuries, architectural monuments of the Timurid era, architectural style, architectural decorations, historical traditions, historical monuments, Aksaray, Dar-ut-tilovat and Dar-us-saadat architectural complexes, The Jahangir Mirza mausoleum, The Shamsiddin Kulol mausoleum, The Ko'k gumbaz mosque.

Kirish. Milliy madaniy merosning e'tiborga molik qismi bo'lgan O'zbekiston me'moriy yodgorliklari tarixi hududlar kesimida va xronologik davrlashtirish asosida hanuz to'liq o'rganilmagan. Bu esa mazkur masalaga doir yangi tadqiqotlarni olib boorish zarurati va dolzarbligidan dalolat beradi. Shundan kelib chiqqan holda ushbu maqola Qashqadaryo vohasining Amir Temur va Temuriylar davri me'moriy obidalarini tarixini alohida mavzu doirasida yoritishga e'tibor qaratildi.

Ma'lumki, Amir Temur va Temuriylar sulolasi ona zamini bo'lmish Qashqadaryo vohasi shaharlarini kengaytirish, rivojlantirish, ularda yangi binolar barpo etish hamda mudofaa imkoniyatlarini mustahkamlashga hukmdorlar tomonidan alohida e'tibor qaratilgan. Xususan, bu davrda Kesh va Qarshi shaharlarida olib borilgan bunyodkorlik ishlari e'tiborga molikdir. Temuriylar davrida vohaning markaziy shaharlarida bunyod etilgan me'moriy obidalar tarixini o'rganish hamda ularning hozirgi kundagi holatini aniqlash, ushbu davr me'morchiligi an'analarini Qashqadaryo vohasi tarixiy inshootlari misolida yoritib berilish milliy madaniy merosimizning o'ziga xos xususiyatlarini hududlararo qiyosiy tahlil etish, ularni yanada chukkurroq tadqiq qilishda muhim ahamiyat egadir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Temuriylar davrida Qashqadaryo vohasi markaziy shaharlari, xususan, Kesh va Qarshida bunyod etilgan inshootlar tarixiga doir ma'lumotlar ko'plab yozma manbalarda saqlanib qolgan [1]. Ushbu tarixiy manbalar mazkur yodgorliklarning bunyod etilishiga guvoh bo'lgan tarixchi olimlar, o'z zamonasining ziyoli qatlami tomonidan yozi qoldirilgan bo'lib, ma'lumotlarining ishonchliligi hamda ilmiy asoslanganligi bilan qimmatlidir. Maqola mavzuga doir tarixiy (yozma va moddiy) manbalar hamda mavzuda doir ilmiy-tadqiqotlar natijalarining qiyosiy tahlili asosida tayyorlandi [11–12].

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada tahlil etilayotgan masala tarixiylik va ilmiylik tamoyillari asosida xolis ilmiy yondashuv asosida, yozma hamda moddiy manbalar, mavzuga doir ilmiy tadqiqotlar natijalari bilan qiyosiy tahlil etilgan holda, asosida yoritib berilgan. Shuningdek, maqolada keltirilgan tarixiy materiallar, xususan, XIV–XV asrlarda Movarounnahr me'morchiligi tarixi ijtimoiy-iqtisodiy fanlar tadqiqot usullaridan foydalangan holda tahlilga tortilgan.

Tahlil va natijalar. Amir Temurning ona shahri Shahrisabz o'sha davrlarda Kesh deb nomlangan. Zahiriddin Muhammad Boburning yozishicha, bahorda Kesh viloyatining sahro-yu shaharlari, dala-yu bog'lari yam-yashil bo'lgani uchun uni Shahrisabz ya'ni "yashil shahar", deb ham atashgan [2]. Shahrisabz asrlar davomida bir necha bor yuksalish va inqiroz davrlarini boshidan kechirgan. Ushbu shahr qadimgi va ilk o'rta asrlarda Kitob shahri o'rnida joylashgan, vaqt o'tishi bilan u hozirgi Shahrisabz atrofiga ko'chgan. IX–XII asrlarda bu yerda bir qator ijtimoiy inshootlar va turar joylar qurila boshlagan [5]. Jumladan, manbalarida kltirilishicha eski shahriston qa'lasini vayrona ahvolda bo'lgan. Bu yerda zindon va jome' masjidi saqlanib qolgan. Eski shahar tashqarisida yangi inshootlar qurilgan bo'lib, shahar hokimi saroyi va bozor ham shu yerda joylashgan. Shaharning mudofaa devori bilan o'rab olinishi va yanada mustahkamlanishi Amir Temur faoliyati bilan bog'liq. Shahrisabz bu

davrda aniq rejali, baland himoya devori va mustahkam minoraga ega shahar bo'lgan. Kesh histori devorining qurilishi 780/1378 yili boshlangan va bir yilda tugatilgan. To'g'ri to'rtburchak shaklidagi devorning to'rt tomonida darvozalari bo'lgan. Tarixiy manbalarda keltirilishicha, Amir Temur Hirotni zabt etganida uning temir qoplangan darvozalarini Shahrisabzga keltirib, shahar devoriga o'rnatishni buyurgan. O'rta asr shaharlarida an'anaga aylangan shoh ko'chalarga bo'lgan e'tibor bu yerda ham kuzatiladi. Boshqa markaziy shaharlarda bo'lgani kabi mudofaa devorlari darvozalaridan boshlangan asosiy yo'llar markazda kesishgan. Yo'l yoqasida joylashgan do'konlar markazga tomon ko'payib borgan va u yerda asosiy bozor – *Chorsuga* tutashgan. Hozirgacha saqlanib qolgan Shahrisabz chorsu bozori esa ancha keyinroq qurilgan va o'sha paytdagi markazdan chetqoqda joylashgan. Hisorning janubi-sharqida Temuriylar davrining betakror inshooti *Oqsaroy* bunyod etilgan. Uning qarshisida esa aslzodalar va din peshvolari istiqomat qilgan mahallalar, shaharning janubi-g'arbiy qismida hunarmandchilik guzarlari joylashtirilgan. Hisor atrofidagi rabotlarda kanallar bo'ylab bunyod etilgan bog'-rog'lar uzumzorlarga tutashib ketgan. Bu manzara voha me'morchiligi va amaliy san'ati namunalari bezaklarida ham o'z aksini torganini ko'rish mumkin. Xususan, Shahrisabzda bunyod etilgan mahobatli inshootlar qurilishi, ularning tuzilishi, qurilmalari va me'moriy bezaklarida vohaning o'ziga xos tabiiy shart-sharoitlari e'tiborga olingan.

Oqsaroy Amir Temur farmoniga ko'ra, 1380–1403 yillarda qurilgan bo'lib, tarixiy manbalarda ushbu saroy haqida ko'plab qiziqarli tarixiy faktlar yozib qoldirilgan. Xususan, Sharafiddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma"sida unga quyidagicha ta'rif berilgan: "Torix yetti yuz sakson birda (1380, mart) ul shaharda (Keshda) qal'a soldurdi va jahdlab tamom qildurdi. Va andoq shahri bo'ldikim, gardun muhandisi muncha yoshi bilan olamni kezib, hech bir yerda mundoq shahar va ko'shk ko'rmagan tutur" [7]. Hozirda Oqsaroyning bosh ravoq ustunlarigina saqlanib qolgan. Inshootning qurilishida mahalliy ustalar bilan birga Amir Temurning Urganch va Ozarbayjonga qilgan yurishlari paytida asir olingan ustalar ham qatnashganlar. Binoning tashqi bezaklari, xususan, bosh ravoq ustunlari, burchak minoralari rang-barang sirli g'isht, o'yma naqshli koshinlar, islimiy bezakli sopol taxtachalar bilan bezatilgan.

Amir Temur saroyida bo'lgan ispan elchisi Klavixoning Shahrisabzdagi Oqsaroyga bergan ta'rfi ham o'ziga xosdir. Uning yozishicha Oqsaroy "...oltin, lojuvard va boshqa rangdor bezaklar bilan bezatilgan betakror inshoot, u uch qismdan, ya'ni, ma'muriy boshqaruv qismi (qabulxon), turar joy xonalari bo'lgan saroy hamda bog' xiyobonidan iborat bo'lgan[4]. Yodgorlikni chuqur tadqiq etgan mutaxassislar fikriga ko'ra, saroy an'anaviy tarzda to'g'ri to'rtburchakli ayvonlar bilan o'ralgan hovlida qad ko'targan. Saroy hovlisining eni 120-125 m, uzunligi esa 240-245 mni tashkil etgan. Amir Temur saroylari o'z davrining eng muhtasham inshootlaridan biri bo'lib, ularni qurishda nafaqat mahalliy me'morlar balki u zabt etgan barcha hududlardan ko'chirib kelingan usta-hunarmandlar mahorati aks etgan. Ushbu yodgorliklar bizgacha to'liq yetib kelmagan, ammo ularning saqlanib qolgan qismlarini tadqiq etish mazkur inshootlarning mukammal qurilish uslubi, qurilish tarhi, betakror bezaklari va mahobatli ko'rinishi to'g'risida tasavvur hosil qilish imkonini beradi. Ma'lumki, mazkur davr me'moriy obidalari nafaqat ulkan hajmi, balki boy me'moriy bezaklari bilan mashhurdir.

Shahrisabzning Temuriylar davriga oid yana bir tarixiy yodgorligi *Dor ut-tilovat me'moriy majmuasi*dir. Ushbu me'moriy majmua XIV asr oxiri–XV asr boshlarida bunyod etilgan. Yodgorlik Ko'k gumbaz masjidi, Shamsiddin Kulol va Gumbazi Sayidon mozori masjidini o'z ichiga olgan. Dor ut-tilovatning umumiy maydoni 500X500 m bo'lib, kvadrat shaklidir. Shahrisabz shahrining janubi-sharqiy qismida joylashgan mazkur me'moriy majmuaning dastlabki shakllanish bosqichi XI–XII asrlarga borib taqaladi. Amir Temur davrida avval vayron etilgan obidalar o'rnida masjid, madrasa va Shayx Shamsiddin Kulol mozori ustida maqbara bunyod etgan.

Kesh shahrining tarixiy manzarasiga guvoh bo'lgan Klavixoning shahar va Dor ut-tilovat majmuasi haqida quyidagilarni keltirib o'tgan: "Kesh hamma yog'idan sug'orish inshootlari kesib o'tgan, daraxtlar bilan qoplangan yashil tekislikda joylashgan... Shahar tuproq devor bilan o'ralgan va chuqur handaq (qurshagan), darvozalari oldida esa osma ko'priklar bor edi... Bu yerda uylar va masjidlar ko'p. Ayniqsa, bittasining qurilishiga Temurbek buyruq bergan edi, ammo uning qurilishi bitmagan. Unda katta dahma bo'lib, bu yerda uning otasi ko'milgan..."[4]. Klavixoning "Katta qabriston", deb atagan ushbu me'moriy majmua keyinchalik xalq orasida Dor ut-tilovat degan nom bilan mashhur bo'lgan.

Mirzo Ulug'bek davrida Dor ut-tilovat me'moriy majmuasi bir qator inshootlar bilan to'ldirilgan, majmuadagi bitmay qolgan binolarda qurilish ishlari davom ettirilgan. Xususan, Amir Temur davrida Shamsiddin Kulol qabri ustida marmar toshtaxta qoplangan mo'jazzgina maqbara bunyod etilgan bo'lsa, Mirzo Ulug'bek davrida ushbu maqbara ustida gumbazli inshoot barpo etilgan. Maqbara ro'parasida avval madrasa bo'lgan bo'lsa, Mirzo Ulug'bek davrida uning o'rnida Ko'k gumbaz masjidi bunyod etilgan. Mazkur masjid me'moriy majmuadagi eng katta inshoot bo'lib, jome' masjidi hisoblangan. Masjid peshtoqi ravog'ida Shoxruh Mirzo hamda Mirzo Ulug'bekning nomlari, ularning sharafiga bitilgan maqto'vlar hamda masjidning qurib bitkazilgan yillari haqida ma'lumotlar yozib qoldirilgan. Ko'k gumbaz masjidining nomi uning tashqi me'moriy bezaklarida ishlatilgan moviy va ko'k rangli koshinlar bilan bog'liq. Peshtoq bezaklari ichida geometrik naqshlar ustunlik qiladi. Masjid peshtoqining o'ng va chap tomondagi ustunlari hamda boloxonasi buzilib ketgan[9]. Ularda va asosiy ravoqda islimiy bezaklar ham ishlatilgan. Masjid xonaqohi 12,7x12,7 mni tashkil etgan bo'lib, gumbaz va poygumbazining tashqi tarafiga ishlov berilgan sirkor me'moriy bezaklarida moviy, ko'k va oq rangli epigrafik yozuvlar, xususan, Qur'on oyatlari bitilgan. Ichki qismidagi 8 ta mayda ravoqchalar romb shaklidagi qalqonsimon bag'allar bilan o'zaro birlashtirilgan bo'lib, ravoq shaklidagi 16 ta tayanchga o'rnatilgan. Xonaqohning g'ishtin devorlari burchagidagi to'rtta aylana zina orqali ayvon tomiga chiqilgan[11]. 1437–1438 yillarda Mirzo Ulug'bek tomonidan Shamsiddin Kulol maqbarasining janubiy devori ortida Temuriylar xonadoni a'zolari uchun yangi maqbara bunyod etilgan. Tadqiqotchilarning ta'kidlab o'tishicha, ushbu maqbaradagi XV–XVII asrlarga oid qabrtoshlar orasida Termiz shayxlarining nomlari ham uchraydi. Maqbaraning nomi shundan kelib chiqqan holda Gumbazi Sayidon, deb ham atalgan[10]. Me'moriy majmua yodgorliklari, xususan, Ko'k gumbaz masjidi 1970 yillarda hamda mustaqillik yillarida (1995–1996 yillar) Amir Temur hamda Mirzo Ulug'bekning yubileyi munosabati bilan qayta ta'mirlangan. Hukumat qaroriga asosan, Ko'k gumbaz masjidida 2016 yilda ham tiklash-ta'mirlash ishlari amalga oshirilgan.

Dor us-sodat me'moriy majmui ham Qashqadaryo vohasida joylashgan Temuriylar davri tarixiy obidasidir. U 1389–1400 yillarda barpo etilgan Hazrati Imom va Jahongir Mirzo (Amir Temurning katta o'g'li hamda valiahdi, 1386 yilda vafot etgan) maqbaralaridan tarkib topgan. Klavixoning bu yodgorlik haqida o'z esdaliklarida "...boshqa bir dahmani Temurbek o'ziga atab qurishga buyruq bergan va u ham hali bitkazilmagan edi. Aytishlaricha, u bir oy ilgari bu yerga kelgan, dahmadan ko'ngli to'lmagan, (unga) kirish o'rnini pastligini aytgan va buzib qayta qurishga buyruq bergan... Bu masjidda, Temurbekning Yangir (Jahongir) ismi to'ng'ich o'g'li ham dafn etilgan. Mazkur masjid va dahma nihoyatda hashamatli va u oltin, lojuvard va rangin koshinlar bilan bezatilgan...", deb yozib qoldirgan [4]. Me'moriy majmua tarkibiga, yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, ikkita maqbara, xonaqoh va bir nechta xizmat xonalari, hujralar kiradi. Majmuaning old tomonida chuqur ravoqli baland peshtoq

mavjud. Shimoliy tarafda joylashgan Jahongir Mirzo maqbarasining o'ziga xos o'n olti qobirg'ali kulohiy gumbazi konus shakliga ega. Bu Xorazm me'morchilik maktabiga xos an'analardan biri bo'lib, uning qurilishida xorazmlik me'morlar ishtirok etganidan dalolat beradi. Maqbara va undan deyarli 40 m narida joylashgan yer osti sag'anasi o'z davrida hashamatli hamda ulkan Dor us-saodat majmuasining tarkibiy qismlaridan biri bo'lgan. 1392 yilda qurib bitkazilgan Jahongir Mirzo maqbarasi serjilo me'moriy naqshlar bilan bezatilgan. Murakkab kompozitsiyaga ega Dor us-saodat me'moriy majmuasi 70x50 m o'lchamli yirik inshoot bo'lib, asosiy g'arbiy fasadining peshtoqi 20 metr. U orqali to'rtburchak shakldagi (tarhi 20x20 m) markaziy zal – xonaqohga kiriladi. Uning burchaklarida yo'laklar mavjud bo'lib, yon xonalarga olib boradi. G'arbiy va shimoliy fasad burchagida aylana shaklidagi minora (diametri 2,7 m) mavjud. Uning to'rtidan uch qismi devordan tashqariga chiqib turadi. Jahongir Mirzo maqbarasiga Amir Temur tomonidan Hazrati Imom hoki ko'chirib kelingan. Shu sabab Dor us-saodat majmuasi Hazrati Imom nomi bilan ham ataladi. Me'moriy majmua inshootlari ajoyib g'ishtin koshinlar bilan girih uslubida bezatilgan. Girih uslubidagi bezaklar orasida Qur'on oyatlaridan iborat yozuvlar ham mavjud. Bu yodgorlik gumbazi asosan zangori va moviy sopol parchalari bilan bezatilgan. Yodgorlikning ichki bezaklari o'ymakor marmar va ganch muqarnaslardan iborat. Mazkur me'moriy majmuada Jahongir maqbarasidan tashqari masjid ham bo'lgan. Yodgorlik majmuida Amir Temur naslidan bo'lgan amaldorlar hamda zamonasining ulug' zotlari dafn etilgan.

Amir Temur hukmronligi davrida Qashqadaryo vohasining yana bir qadimiy shahri *Qarshi* (Nasaf) ham mamlakatning siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy hamda madaniy markazlaridan biri bo'lgan. Qarshi (Qadimgi Naxshab, Nasaf) shahrida Amir Temur va Temuriylar davrida ham mudofaa devoriga ega shahar qo'rg'oni, xususan, Qarshi vohasi hokimining saroyi, masjid, maqbara, xonqohlar bunyod etilgan. Bu davrda Qarshi hududida avvalgi davrlarda bunyod etilgan ko'hna inshootlar qayta tiklanib, ta'mirlangan. Yozma manbalarda keltirilishicha, Naxshabda IV–V asrlarda bunyod etilgan yirik va mustahkam qal'a mavjud bo'lib, shahar VII–VIII asrlardayoq vohaning poytaxt shahriga aylangan. IX–X asrlardan boshlab Nasaf gullab-yashnagan o'rta asr shaharlaridan biri sifatida yodga olingan. O'rta asrlarda Qarshi shahri Buxoro – Balx karvon yo'lida joylashgan muhim mudofaa inshootlariga ega shahar bo'lgan. Shaharda qal'a va rabot mavjud bo'lib, to'rtta darvozaga ega mudofaa devori bilan o'rab olingan[3]. XIII asrda esa shaharni mo'g'ul bosqinchisi Chingizxon bosib olgach, unga o't qo'yib, butunlay vayron etgan. Keyinchalik XIV asrda qadimgi Nasafdin 5 km shimolda hozirgi Qarshi shahri o'rnida chig'atoy urug'idan bo'lmish Kepekkon tomonidan saroy bunyod etilgan va yangi shaharga asos solingan. Sharafiddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma"sida keltirilishicha, shaharning Qarshi deb shuhrat topganligining sababi ham Kepekkon qurdirgan inshoot bilan bog'liq. Ushbu inshoot Nasaf va Narshaxdan ikki farsax masofada joylashgan qo'rg'ondir. Mo'g'illar qo'rg'onni "qarshi" deyдилar[6]. Hofizi Abru ham o'zining "Geografiya" asarida Kepekkon tomonidan yangi bunyod etilgan shaharda ko'shk qurdirgani haqida ma'lumotlar yozib qoldirgan[8].

Abdurazzoq Samarqandiyning "Matlai sa'dayn va majmai baxrayn" va Ibn Arabshohning "Ajoyib ul-maqdur" asarlarida ham Qarshi shahri atrofida mudofaa devori bunyod etilgani haqida ma'lumotlar yozib qoldirilgan[1]. Tadqiq etilayotgan davrda Qarshi shahri tuzilishi jihatidan O'rta Osiyo shaharlariga xos tarzda uch qismdan iborat bo'lgani, ya'ni u noto'g'ri to'rtburchak ko'rinishidagi mudofaa devori, bitta saqlov darvozasi va ichki qo'rg'onga ega bo'lgan mustahkam shahar bo'lgan. Temuriylar davrida Buyuk ipak yo'li chorrahalarida joylashgan Qarshi shahrida masjidlar, maqbaralar, karvonsaroylar, hammomlar, bozorlar va boshqa ko'plab yo'lbo'yi inshootlari bunyod etilgan. Xususan, Qashqadaryo ustida qurilgan dastlabki ko'prik ham Amir Temur davrida barpo etilgani haqida ma'lumotlar mavjud. Shayboniylar davrida Qarshi yanada gullab yashnagan bo'lib, bu davrda shaharda Abdullaxon (1583–1598) tomonidan yangi binolar – madrasa, masjid, karvonsaroylar, sardoba, hammomlar va gumbazli savdo inshooti – chorsu, bozorlar qurilgan. Shuningdek, Qashqadaryo ustidan o'tgan eski ko'prik buzib tashlanib, o'rnida yanada mustahkamroq qurilmaga ega yangi ko'prik bunyod etilgan.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rnida shuni ta'kidlab o'tish joizki, Amir Temur va Temuriylar davrida Qashqadaryo vohasi shaharlari, xususan, Kesh va Qarshi mo'g'ular bosqinidan keyingi tushkun holatidan Movarounnahrning yirik madaniy markazlari darajasiga ko'tarilgan. Temuriy hukmdorlar ushbu shaharlarni rivojlantirish, ularda keng ko'lamli bunyodkorlik ishlarini amalga oshirishga alohida e'tibor qaratishgan. Bizgacha qisman bo'lsa-da saqlanib qolgan hashamatli me'moriy obidalar: Oqsaroy, Dor-ut-tilovat va Dor-us-saodat me'moriy majmualari va boshqa yodgorliklar fikrimizga dalil bo'ladi.

Markaziy shaharlar mudofaa devorlari, shahar qo'rg'oni va boshqa mudofaa inshootlari qayta ta'mirlanib, mustahkamlangan. Shaharlar maydoni kengaytirilgan va yangi inshootlar bilan boyitilgan. Tarixiy manbalarda vohaning markaziy shaharlarida sarq me'morchiligining barcha turdagi namunalari: qal'a, saroy, jome' masjidlari, mahalla masjidlari, katta va kichik madrasalar, minoralar, xonaqohlar, maqbara hamda ziyoratgohlar, da'vo va dam olish maskanlari (bog'u-rog', hammomlar, shifoxonalar)ning mavjud bo'lganligi haqida ma'lumotlar saqlanib qolgan. Bundan tashqari, Buyuk Ipak yo'lida joylashgan ushbu shaharlarda savdo-madaniy aloqalar rivojida muhim o'rin tutgan ijtimoiy inshootlar, xususan, shaharlar markazida Chorsu bozorlari, asosiy shoh ko'chalari bo'ylab ketgan savdo rastalari, do'konlar, ixtisoslashgan hunarmandchilik guzarlari, shaharlarda va yo'llar bo'ylab karvonsaroylar, sardobalar qurilishiga, yo'lovchilar hamda mahalliy aholini yil bo'yi ichimlik suvi bilan ta'minlab tiruvchi quduqlarni qazib berilishiga alohida e'tibor qaratilgan.

Umuman olganda, Qashqadaryo vohasi shaharlarida Amir Temur va Temuriylar davrida Sharq me'morchiligining tarixiy an'analari asosida bunyod etilgan me'moriy obidalarining saqlanib qolgan namunalari va ular haqida manbalarda keltirilgan tarixiy ma'lumotlar hukmdorlarning ona zaminiga bo'lgan e'tibori haqida tasavvur hosil qilish imkonini berishi bilan qimmatlidir. Ularni chuqur o'rganish va hatto ziyorat qilish yosh avlodni milliy qadriyatlarga sodiqlik hamda xalqimiz daholari tomonidan yaratilgan moddiy-madaniy merosga hurmat ruhida tarbiyalashda katta ahamiyatga egadir.

ADABIYOTLAR

1. Абдураззоқ Самарқандий. Матлаи саъдайн. ЎЗР ФАШИ қўлёзмаси. Инв. №5376. – 60, 551-варақлар.

2. Бобур. З.М. Бобурнома. – Тошкент, 1989.
3. Бертгер Е.К. Извлечение из книги «Пути и страны» Абу-л-Касыма Ибн-Хаукаля. // Труды САГУ. Вып. СХІ. – Тошкент, 1957.
4. Клавихо Р.Г. Самарқандга – Амир Темур саройига саёҳат кундалиги (1403–1406 йиллар) / Таржимон О. Тоғаев. Масъул муҳаррир Муҳаммад Али. – Тошкент, 2010.
5. Камалиддинов Ш.С. Историческая география Южного Согда и Тохаристана по арабоязычным источникам IX–начало XIII вв. – Тошкент, 1996.
6. Махмуд ибн Вали «Бахр ал-асрор фи мунокиб ул-ахёр» / Перев. Б.Ахмедова. – Тошкент, 1977.
7. Шарафуддин Али Яздий. Зафарнома / Сўзбоши табдил, изоҳлар ва кўрсатичлар муаллифлари А.Ахмад ва Ҳ.Бобобеков. – Тошкент, 1997.
8. Ҳофизи Абру. География. /Форс тилидан таржима О.Бўриевники. Темурийлар даври ёзма манбаларида Марказий Осиё (тарихий-географик лавҳалар). – Тошкент, 1997. – 170б варақ.
9. ЎзМА Р-2406-фонд, 1-рўйхат, 284-иш, 8 варақ.
10. ЎзМА Р-2406-фонд, 1-рўйхат, 1526-иш, 20-варақ.
11. Маньковская Л.Ю. Архитектурные памятники Кашкадарьи. – Ташкент, 1971.
12. Қадимги Кеш – Шаҳрисабз тарихидан лавҳалар / Масъул муҳаррир А.С.Сағдуллаев. – Тошкент, 1998.